

Paul Beers

Vertaler – sektariër of tussenpersoon?

Paul Beers (1935) is vertaler van vooral Duitse literatuur. Hij vertaalde de complete oeuvres van Witold Gombrowicz, Ingeborg Bachmann, Robert Menasse en de dagboeken en memoires van de familie Mann. Hij schreef beschouwingen over vertaalde literatuur in de Volkskrant en was van 1974 tot 1983 redacteur van het literaire tijdschrift De Revisor. Hij was mederedacteur van de herziene Nietzsche-bibliotheek en assistent-redacteur van het verzamelde werk van Freud. In 2014 ontving hij de Letterenfonds Vertaalprijs. VertaalVerhaal brengt hier graag nog eens het artikel onder de aandacht dat hij in april 1977 in De Revisor schreef. Ter toelichting: op de site van het Prins Bernhard Cultuurfonds is een overzicht te vinden van de winnaars van de Martinus Nijhoff Vertaalprijs, telkens vergezeld van hun juryrapport. Wie goed kijkt, ziet in de jaren 1976 tot '78 een onverklaarde lacune: in 1976 gaat de prijs naar H.R. Radian voor zijn vertalingen in het Roemeens (onder meer van werk van Heeresma, Heijermans, Huizinga, Mens, Multatuli en Vestdijk), in 1978 naar Júlia Májeková voor haar vertalingen in het Slowaaks (van werk van Multatuli, Coolen, Den Doolaard, Couperus, Vestdijk, Diekmann, Mulisch en Wolkers). Niet alleen zijn dus in 1976 en '78 geen Nederlandse vertalers bekroond, maar in 1977 heeft zelfs in het geheel geen bekroning plaatsgevonden. Over de achtergrond hiervan gaat dit verhaal.

Vertaler – sektariër of tussenpersoon?

Nu de kruitdamp rond de niet-toekenning van de Nijhoff-vertaalprijs is opgetrokken, lijkt het een goed moment eens nader in te gaan op de achtergronden van de boycot-actie van de zijde der literaire vertalers én op het probleem van het beoordelen van literaire vertalingen.

Een aantal van hen die zich niet achter de actie konden scharen, had het te kwaad met de gewetensnood van de jury: ‘je moet toch weten welke normen ze hanteren’; ‘ik zeg niet dat ze gelijk hebben, maar ik kan evenmin beoordelen of ze ongelijk hebben’, enz.

Juryvoorzitter Henk Mulder, die de moed heeft gehad zijn gesprek met Gerrit Bussink voor de NOS-microfoon in *De Groene* van 2 februari te laten afdrukken, antwoordt op de vraag naar de criteria: ‘Volgens ons moet een vertaling eigenlijk op drie niveaus onberispelijk zijn. Dat is op betekenisniveau, op het niveau van het hanteren van de Nederlandse taal en wat stilistische aspecten betreft. En nu is het zo – en daaraan kun je eigenlijk de kwaliteit al wel afmeten – dat wij in dat eerste aspect al blijven steken, want de meeste vertalingen voldoen niet eens aan de noodzakelijke voorwaarde dat de betekenis goed overkomt. Het wemelt van de betekenisfouten. En dan komen we nog niet eens toe aan de vraag of het nou in onberispelijk Nederlands is verwoord. Dat is de toestand.’

Wel, de jury had zich al die vergaderingen kunnen besparen, want het staat al bij voorbaat vast dat geen enkele vertaling op die drie niveaus ‘onberispelijk’ kan zijn. Kwade tongen die nu beweren dat de vijf oud-Nijhoffprijswinnaars in de jury kennelijk van mening zijn dat zij zelf wel aan deze supernormen hebben voldaan, moet echter het zwijgen worden opgelegd, want deze normen gelden pas sinds het bewind-Mulder. Ze zijn weliswaar niet volkomen nieuw, maar in het verleden werden ze ‘soepel en met mate’ en niet in de huidige absolute vorm gehanteerd. Want wat niemand schijnt te weten is dat de officiële richtlijn aangaande de toekenning van de Nijhoffprijs al jaren als volgt in de Mededelingen van het Prins Bernhard Fonds staat omschreven: ‘De prijs is bestemd voor vertalingen van poëzie, dramatisch werk of verhalend en beschouwend proza, die zich door hun letterkundige waarde onderscheiden. De prijs, groot f 5.000, wordt *elk jaar* voor een door een jury aan te wijzen werk toegekend, zo mogelijk beurtelings voor een vertaling uit een vreemde taal in het Nederlands en een vertaling uit het Nederlands in een andere taal.’
(cursiveringen van mij)

En nu is het verder heel simpel.

Het feit ligt er dat de Nijhoffprijs zich in de loop der jaren een groot prestige heeft verworven. Ieder wie het vertalen ter harte gaat heeft daar vrede mee, want op deze manier komt niet alleen de persoon van de winnaar maar ook het verschijnsel literaire vertaling in de schijnwerper te staan. De in principe gelijkblijvende, zich alleen van tijd tot tijd lichtelijk wijzigende jury, krijgt van het Prins Bernhard Fonds

de opdracht om *elk jaar* f 5.000 toe te kennen aan een vertaler die zich door zijn werk heeft onderscheiden.

Is het dan niet hooghartig om met eigengemaakte normen als ‘we willen toch echt een vertaling bekronen die met kop en schouder boven de andere uitsteekt’ (Mulder) die prijs maar niet toe te kennen? Is het niet terecht dat praktisch alle vertalers zich teweer stellen nu een zich wel erg elitair opstellend groepje collega’s meent geroepen te zijn het veto over hun werk uit te spreken?

Het bevredigde in elk geval het rechtsgevoel van velen, door een boycot van de jury te kennen te geven dat deze in hun ogen het prestige van de Nijhoffprijs (lees: het beeld van de Nederlandse vertaler) voorgoed heeft geschaad.

PEIL

Het is met het peil van de literaire vertalingen heel wat beter gesteld dan een aantal jaren geleden. Zeker, de topprestaties van nu zullen niet beter zijn dan die van tien of twintig jaar geleden, maar in de breedte is het peil aanzienlijk gestegen. Dat is iets waar met name de uitgevers (zie *Haagse Post* van 29 januari), maar ook de critici en vertalers het over eens zijn. De honorering laat nog steeds te wensen over – toch is die de laatste vijf jaar door de vaststelling van een minimumhonorarium (voor 1977: 5.6 cent per woord) plus een aanvullend honorarium door het Fonds voor de Letteren een stuk beter geworden. Dit heeft tot gevolg dat de ‘ontwikkelde leek’ zich veel minder dan vroeger stoort aan erbarmelijke vertalingen, dat de literaire uitgevers – waar vaak zeer bekwame, zelf vertalende redacteurs de manuscripten nakijken – met vertalingen op de markt komen die uitstekend lezen, geen doodzonden tegen de intelligentie begaan en vaak nog het vereiste surplus aan artistieke vertoning tonen.

Het bijna laffe argument van enkele juryleden dat de geringe kwaliteit van de vertalingen te wijten zou zijn aan de beroerde honorering en dat vertalers, uitgevers, Instituut voor Vertaalkunde en wat al niet de handen ineens zouden moeten slaan om, jawel, vaders Staat weer te verzoeken iedere literaire vertaler in staat te stellen zich ‘eerst eens een half jaar in het idioom en het taaleigen van de schrijver te kunnen inleven’ (Mulder) – dat argument gaat volkomen voorbij aan het feit dat althans een aantal vertalers *ook nu al, ondergehonoreerd*, zoveel tijd en moeite in hun werk steken dat er van hoge kwaliteit sprake is.

Maar onberispelijk? Het woord alleen al. Nee, zo nauwgezet mogelijk, niks overslaan, niks opzettelijk vervlakken, maar ook niet als een neuroot blijven wikken en wegen tot je er dol van wordt. Een vertaling van 50.000 woorden? Dat betekent evenzovele beslissingen: de keuze van de woorden, de geleiding van de zin, het telkens weer proeven van de adjectieven – dingen die een schrijver zelfs vlugger afdaan, omdat hij veel trefzekerder want uit eigen oorsprong put. Een vertaler kan niet ‘onberispelijk’ werken, want uit psychisch (en fysiek) zelfbehoud moet hij op een gegeven moment knopen doorhakken, terwijl hij weet dat de perfectie nog niet bereikt is. Bij het overlezen van het manuscript, daarna van de drukproeven, wordt de perfectie steeds verder opgevoerd – om dan godbetert toch nog op de eerste pagina

van 'jouw' boek te lezen: 'ik herinner 't me alsof het gisteren was', wat natuurlijk had moeten zijn: 'ik herinner 't me als de dag van gisteren.'

Zo wordt er door zo'n honderd literaire vertalers gewerkt. Een aantal van hen doet dat al tien of twintig jaar. Sommigen combineren het met andere activiteiten, anderen doen het gestaag, zonder aan de weg te timmeren. Iemand die op die manier een groot aantal vooraanstaande titels op hoog niveau heeft vertaald, dat lijkt mij nu bij uitstek iemand die in aanmerking zou moeten komen voor een specifieke vertaalprijs – zeker in een jaar dat de jury nu eens niet de beschikking had over internationale toppers als *Ulysses*, *Reis naar het einde van de nacht*, *Bleek vuur*, *Honderd jaar eenzaamheid* of *Rayuela*.

DE LETTER EN DE GEEST

De meeste vertalers, uitgevers, critici en 'ontwikkelde leken' begrijpen niets van de niet-toekenning van de Nijhoffprijs. Is iedereen dan op z'n achterhoofd gevallen? Welk geheimzinnig 'iets' ontbreekt dan aan de vertalingen van nu wat de jaren daarvoor wel voorhanden was? Niemand die het weet, behalve de jury zelf. Deze lijkt welhaast een sekte die er zulke raadselachtige toelatingsnormen op nahoudt dat men ingewijde moet zijn om ze te kunnen doorgronden. Maar één ding is zeker: hier speelt de oude tegenstelling tussen de letter en de geest, tussen de schoolmeester en de kunstenaar.

Onthullend in dit verband zijn opnieuw enkele uitlatingen van juryvoorzitter Mulder: 'Vertaaltheoretisch zijn de meeste vertalers niet goed onderlegd. Sinds het begin van de jaren zestig is een stroom van vertaaltheoretische werken verschenen, maar ik heb de indruk dat de gemiddelde vertaler daar geen notie van heeft.' (*HP* 29 januari) En in *De Groene* van 2 februari n.a.v. de vertaalkritiek: 'viervijfde van de bespreking zou aan de analyse van de vertaling gewijd moeten zijn, waarbij de recensent de vertaling vergelijkt met het origineel en daarna kan hij eventueel vertellen waar die vertaling vandaan komt, wat die inhoudt enz. Dat zou ook normatief werken.'

Deze benadering is nu het toonbeeld van een vertaalfilosofie die elk contact met de werkelijkheid verloren heeft en verzandt in een steriel sektarisme. Want zo goed als schrijverschap en literatuurwetenschap twee verschillende zaken zijn, waarbij de tweede bestaat bij gratie van het eerste, zo zijn ook vertaaltheorie en vertaalpraktijk twee verschillende dingen waarbij de tweede wel zonder de eerste kan maar niet andersom. Een goede vertaler, als intelligent en sensibel herschepper, levert ongedeeld een creatie bij gratie waarvan de vertaalwetenschap pas haar analytische arbeid kan verrichten. Ik pleit zeker niet voor een anti-intellectuele houding in deze, maar het feit dat een vertaler 'geen notie heeft' van vertaaltheorieën hoeft zijn herschepping niets in de weg te staan.

En dan het tweede citaat: 'viervijfde van de bespreking zou aan de analyse van de vertaling gewijd moeten zijn.' Hier is toch ieder maatgevoel en ook iedere bescheidenheid zoek. Wordt een boek nu vertaald om vertaald of om gelezen te worden? De vertaler is niet minder, maar ook niet meer dan de tussenpersoon tussen

schrijver en lezer. Hoe beter de vertaling gelukt is, hoe meer die tussenpersoon uit het zicht verdwijnt, hoe directer de ontmoeting tussen schrijver en lezer tot stand komt. Terecht beschouwen de meeste vertalers het als een groot compliment wanneer van hun werkstuk gezegd wordt dat het leest ‘alsof het boek in het Nederlands geschreven is’. Daar is de kous niet mee af, daar is zo’n vertaling niet perfect mee, daar win je zeker geen Nijhoffprijs mee, maar daarmee ben je al wel geslaagd in je belangrijkste opgave: schakel in plaats van obstakel te zijn tussen het boek en een nieuw publiek.

Natuurlijk moet niet viervijfde van de bespreking aan de analyse van de vertaling gewijd zijn, maar aan de bespreking van het boek. Laten we echter hopen dat deze hele discussie tot gevolg heeft dat meer en meer recensenten althans die resterende éénvijfde van hun bespreking aan de vertaling gaan wijden.

HET BEOORDELEN VAN VERTALINGEN

Wat zijn nu mijn normen om een vertaling te beoordelen? Natuurlijk is de enig werkelijk afdoende manier om de kwaliteit van een vertaling te beoordelen de vergelijking met het origineel. Alleen dan kunnen de fijne nuances worden gewaardeerd of verborgen fouten ontdekt. Maar dit is zo’n tijdrovende en ruimteopeisende werkwijze dat hij voor kranten is uitgesloten en alleen een enkele keer in tijdschriften te verwezenlijken. Omdat tot voor kort haast ieder aan die norm vasthield, werden vertalingen niet of nauwelijks besproken. Of men had geen oog voor het eigene van een vertaling of men verschool zich achter het niet bezitten of niet kunnen lezen van het origineel.

Maar dat is inderdaad een verschuilen, want een vertaling valt tot op grote hoogte te beoordelen naar het Nederlands. Het vereist een grote vaardigheid om een buitenlandse tekst in goed lopend Nederlands – met gebruik van Nederlands idioom, Nederlandse spreektaal en Nederlandse zinswendingen – te vertalen. Wanneer de vertaler dan bovendien blijkt geeft van een fijn gevoel voor nuances, van een grote woordenrijkdom en de vereiste eruditie, dan kan men op grond van dat alles besluiten tot wat dan heet ‘een voortreffelijke’ vertaling, al zou de formulering ‘voortreffelijk Nederlands’ strikt genomen juister zijn.

Maar men heeft die kwalificatie nog niet neergeschreven, of ergens anders kan men lezen dat diezelfde vertaling matig of slecht is. Charles B. Timmer in *HP* van 19 februari: ‘Kees Verheul heeft in zijn vertaling van Platonows *De bouwput* de toon van de auteur absoluut niet getroffen. Hij is een van die slechte vertalers die een verhaal in hun eigen woorden navertellen.’ Daartegenover Willem G. Weststeijn in *Vrij Nederland* van 29 januari: ‘De sombere sfeer is door de vertaler heel goed weergegeven. De vertaling is heel vrij, met allerlei toevoegingen en weglatingen, maar dit gaat beslist niet ten koste van het origineel. Verheul is erin geslaagd Platonows roman te herscheppen in het Nederlands. Hij vertaalt niet veel, maar wat hij vertaalt is van hoge kwaliteit (Mandelsjtam bijvoorbeeld!). Er kan wel weer eens een Nijhoffprijs worden uitgereikt.’

Vaak blijkt dat een kribbige recensent een specialist in die taal is die de vertaling niet als een organisch geheel op zich af laat komen (hij kent bijv. het

origineel al), maar afzonderlijke woorden en zinnen gaat vergelijken, waarbij dan meer of minder grove fouten worden ontdekt. Nu is een fout een fout en daar moeten er niet te veel van zijn, maar andere ‘fouten’ zijn soms alleen maar andere interpretaties, en hoe dan ook: de vertaling moet als een geheel geproefd en beoordeeld worden.

Aan de andere kant ben ik van mening dat vertalingen die over de hele lijn ver onder de maat zijn – zowel in zinsbouw, woordkeus, idioom en begrip – aan de kaak gesteld moeten worden, omdat alleen zo het verschil tussen goed en slecht, tussen zorgvuldig en zorgeloos vertalen bewust kan worden gemaakt. Een eensluidend oordeel blijft intussen onmogelijk. Maar als de kranten-critici de gaafheid en genuanceerdheid van het Nederlands als uitgangspunt durven nemen en op grond daarvan de vertaling beoordelen in plaats van haar met de mantel der vergetelheid te bedekken, dan is er al veel gewonnen. Met z'n allen kunnen ze een besmette Nijhoffprijs meer dan goedmaken.

Op het moment dat dit stuk al was geschreven, kwam de jury van de Nijhoffprijs na een maand met een antwoord op de Open Brief van ruim vijftig vertalers, critici en uitgevers, waarin geprotesteerd werd tegen het voor de tweede achtereenvolgende maal niet toekennen van deze vertaalprijs aan een Nederlandse vertaler. De vertalers onder de ondertekenaars, waaronder vele huidige en toekomstige kandidaten, voegden hieraan toe dat zij van deze jury ook in de toekomst geen Nijhoffprijs meer wensten te ontvangen.

Op 5 maart reageerden de zeven juryleden Henk Mulder, Elisabeth du Perron-de Roos, Adriaan Morriën, Bert Voeten, Marko Fondse, Peter Verstegen, en Barber van de Pol samen met de vertegenwoordiger van het Prins Bernhard Fonds de heer de Bie middels een stuk op de Opiniëpagina van *NRC Handelsblad*.

Omdat er maar weinig vermoeiender en vervelender is dan het soort polemieken waarin almaar met citaten van de tegenpartij moet worden gewerkt, laat ik mijn stuk voor wat het is en beperk me tot enig commentaar op het jury-antwoord. Dit antwoord gaat nl. geheel voorbij aan de implicaties van de niet-toekenning van de prijs, en juist die implicaties zijn het die al het rumoer veroorzaakt hebben.

Implicatie 1: door het niet-toekennen van de prijs oordeelt de jury over de kwaliteit van *alle* vertalingen, terwijl zij zelf toegeeft er niet meer dan twaalf à vijftien vanuit een vreemde taal naar het Nederlands te hebben bekeken. De verontwaardiging geldt niet het feit dat deze of die met name genoemde vertaling niet is bekroond, maar dat de jury zich aanmatigt geen enkele vertaling bekroning waard te achten.

Implicatie 2: door het feit dat de jury voor het merendeel uit oud-Nijhoffprijswinnaars bestaat, geeft zij te kennen zichzelf van duidelijk hogere klasse te achten dan hun collega's. De publieke opinie ervaart dit als een hoogst vreemde zaak, de collega's zelf kunnen dit niet anders dan als oncollegiaal beschouwen. De jury had zich alle ellende kunnen besparen door hoe dan ook één respectabele

vertaler voor bekroning voor te dragen, of anders de *opdracht* terug te geven. Maar de jury blijft zitten, ook nu nog. Dat noem ik hooghartig.

Woord achteraf:

Het jaar daarop, in 1978, werd de Nijhoffprijs toegekend aan Anneke Brassinga voor haar vertaling van Nabokovs *De gave*. Omdat ook het Prins Bernhard Fonds geen krimp had gegeven, weigerde zij als mede-ondertekenaar van het protest tegen de jury de prijs. Het daardoor misgelopen bedrag werd bijeengebracht door een aantal uitgevers en andere sympathisanten.